

نکته قابل ذکر دیگر در مورد توشهای حاج سیاح اینست که او یادداشتهاش را در طول سفر می نگاشته نه مدت‌ها پس از آن، و بارها نیز در همین حالت، شناخته شده است که مرد مهمی است و آدم نامداری خواهد شد. همچنین مطالعه سفرنامه نشان می‌دهد که حاج سیاح با اراده‌ای قابل تحسین به فراگیری زبان همت گماشته و پنج زبان روسی، ترکی استانبولی، اطریشی، فرانسوی و انگلیسی را در حد رفع حوائج و گفت و گوهای ساده می‌آموزد به طوری که در یک موضع در حضور ظل‌السلطان این توانایی خود را به ظهور می‌رساند.

آخرین مطلبی که در نگاه گذرا به سفرنامه حاضر به نظر می‌رسد، چاپ عجولانه و عاری از تحقیق و تصحیح مناسب کتاب است به گونه‌ای که می‌توان گفت در واقع حروفچینی تنها نسخه بدست آمده از سفرنامه است. هر چند این کار حداقل متن سفاری پژوهان و مهجوریت به در آورده و در دسترس تاریخ پژوهان و علاقه‌مندان قرار داده و افزودن نمایه‌ها نیز تا حدودی کار را سر و سامان بیشتری بخشیده اما متأسفانه هیچگونه فعالیت تصحیح و تحقیقی بر روی اثر صورت نگرفته است. حداقل شایسته می‌بود پس از سه مرتبه چاپ این کتاب اطلاعاتی در خصوص موقعیت فعلی جغرافیای سیاسی شهرها و امکانی که اسامی آنها به فراوانی در سفرنامه ذکر شده در زیر توضیحات تعیین می‌گردید، همچنین بسیاری واژه‌ها و اصطلاحات متن توضیح داده می‌شد و صرفاً به اشارات کوتاه در مورد برخی اسامی اشخاص و شهرهای مهم اکتفا نمی‌شد. بنابراین اثر یاد شده همت محققان تاریخ را طلب‌تا با تهیه یادداشت‌ها و توضیحاتی مناسب بر جنبه‌ها و مطالب و اسامی و اشارات فراوان کتاب، ارزشها پنهان آن را بر نمایند. با این همه، خدمات و تلاش‌های آقای علی دهباشی، به ویژه در خصوص مقدمه‌ای که درباره شرح احوال و انگیزه و مقصد و هدف و وسیله مسافرت حاج سیاح، همچنین نکاتی که در خصوص سفرنامه او ذکر نموده‌اند و فهرست اعلامی که در پایان ضمیمه ساخته‌اند قابل بسی تقدير و تشکر است.

لازم به ذکر است که در صفحات پایانی نیز تصاویری از چند صفحه، نسخه خطی سفرنامه به چاپ رسیده است.

پانوشهای:

۱- حاج سیاح: سفرنامه حاج سیاح به فرنگ به کوشش علی دهباشی، تهران، سخن - شهاب ثاقب، چاپ سوم، ص ۱۵ - ۱۶ (مقدمه).

۲- همان، ص ۲۵.

۳- همان، ص ۲۲۵.

۴- همان، ص ۲۶.

۵- ادامه شرح حال حاج سیاح، از آنجا که گزارش سفرنامه مورد بحث حاضر به اتمام می‌رسد از دو منبع زیر اخذ شده است: بامداد، مهدی: شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری، تهران، کتابفروشی زوار، چاپ سوم، ۱۲۶۳، صص ۶ - ۱۴؛ لفتمانه دهخدا، ذیل واژه « حاجی سیاح » به نقل از مقاله « وفیات معاصرین » به قلم مرحوم علامه محمد قزوینی، مجله یادگار، سال پنجم، شماره ۱ و ۲.

محرف کتاب

چاپی نه چندان مطلوب از سفرنامه مدام دیولافو

مدام دیولافو

کتاب حاضر در واقع کتاب دوم و مشتمل بر یادداشت‌های سفر دوم و سوم آنهاست که سال‌های ۱۸۸۴-۱۸۸۵ / ۱۳۰۲-۱۳۰۴ ه. ق. رادربر می‌گیرد. این زوج باستان‌شناس و محقق در شوش موفق به کشف کاخ‌های داریوش و اردشیر هخامنشی شدند و قطعات جالب توجهی برای موزه لوور پاریس تهیه کردند (هرچند که تا به امروز نیز افسوس و دریغ ایرانیان از این غارت فرهنگی که بررسی علل و چگونگی و شرایط زمانی آن فرست دیگری را می‌طلبید، پایر جاست و آرزوی بازگرداندن آنها در نهاد تک تک ایرانیان نهفته است).

مسافرت این دانشمندان در دوره قاجار و همزمان با سلطنت ناصرالدین شاه ۱۳۱۳-۱۲۶۴ ه. ق. بود. به همین علت اثر حاضر یکی از منابع بسیار مفید برای تحقیق در تاریخ دوره قاجاریه، به ویژه عصر ناصری و آشنازی با اوضاع و احوال اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مردم ایران در عصر مذکور به شمار می‌رود. طرح‌ها و نقاشی‌هایی که مؤلف کتاب (مدام دیولافو) از اماکن و اشخاص مختلف تهیه و کتاب را مزین به آنها نموده - همچون آثار باقیمانده از بنایها و شکل پوشاش مردم آن عصر - در فهم بهتر و انس بیشتر خواننده با مطالب کمک شایانی می‌نمایند. در واقع اهمیت ویژه این سفرنامه در مصور بودن آن است زیرا امروز از آثار واقعی این تصویرها، گاهی دیگر هیچ نشانی باقی نمانده است و با تغییر کلی در آداب و رسوم، برخی از پیشنهادهای این رفته‌اند و تنها عکسی از آنها می‌تواند بازگویی کیفیت آنها باشد.

کتاب جداگانه انتشار یافته است.^۲

سفرنامه

(مادرل دیولاکوا)

دایران و گلنده

دارای ۳۳۶ کلبه و گراورهای زیبا

ترجمه و تکارش:

فرهوشی (متوجه همایون سابق)

مترجم کتاب در مقدمه علت و انگیزه مسافرت دیولاکوا به ایران و نتایج سفرهای اکتشافی او را اینگونه توضیح می‌دهد: «مارسل دیولاکوا در سبک‌های معماری خاوری و باختی و ارتباط آن با یکدیگر مطالعاتی کرده و در پیوستگی اسلوب اینیه قرون وسطی با اشکال‌الاتی مواجه می‌شده است. مخصوصاً بیشتر در صدد حل این مستله بوده که آیا سبک معماری دوره ساسانیان در معماری دوره اسلامی سرایت و نفوذی داشته است یا نه؟ و چون در اروپا از تحقیقات و مطالعه کتب به نتیجه مشتبی نمی‌رسد تصمیم می‌گیرد که مسافرتی به کشورهای خاوری به ویژه ایران بکند و از مشاهده اینیه باقیمانده باستانی به مقصد خود نائل گردد.»

بنابراین در سال ۱۸۸۱ م، از راه ترکیه و قفقاز به ایران آمد و مدت یک سال در ترکیه و قفقاز و شمال و مرکز و جنوب ایران و بین شهرین به مطالعه اینیه تاریخی قدیم و جدید پرداخته است و سرانجام علاوه بر اینکه به کشف مجھول خود موفق گردیده، در شوش هم به گنج گرانبهایی برخورده است.

پس از مراجعت به فرانسه به فکر استخراج این گنج عظیم می‌افتد و بر طبق مقرراتی در سال ۱۸۸۴ دوباره به ایران برمی‌گردد و مدت‌ها در آنجا مشغول حفاری و کاوش می‌شود و اشیاء آنتیک و نفیس زیادی از زیر خاک بیرون می‌آورد، از آن جمله است کاشی‌های سربازان جاویدان و کاشی‌های تزئینی دوران سلاطین هخامنشی که فعلاً زینت‌افزاری موزه لور پاریس است. پس از او هم هیئت‌های دیگری از فرانسه به شوش آمدند و کارهای او را دنبال کردند.»

مترجم فقید کتاب اهمیت و فایده دوگانه مطالعه سفرنامه دیولاکوا را برای محققان و تاریخ پژوهان «نسل حاضر به ویژه جوانان» را چنین ذکر می‌کند: «اولاً عظمت و شوکت ایران و سرپرندی ایرانیان را در ازمنه تاریخی در نظر آن‌ها مجسم می‌سازد و حس شرافت و غرور ملی آنان را تحریک می‌نماید و طرز رفتار و کردار پسندیده نیاکان پرگوارشان را که با همت بلند و کار و کوشش موجبات ابادی و ترقی ایران و سرفرازی ایرانیان را فراهم می‌ساختند به خاطرشنان می‌آورد ثانیاً طرز سلطنت استبدادی و اوضاع اداری و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی و زراعتی و تجاری و راه‌ها و وسایل نقلیه و به طور کلی وضع زندگانی ایرانیان را در دوره شاهان سلسله قاجار به طور کامل و دقیق روشن می‌سازد و به طور وضوح مدل می‌نماید که زمامداران قاجار ابداً در فکر آبادی و ترقی این کشور باستانی بوده‌اند و مالیاتی که به طور دلخواه با انواع شکنجه و ستم از مردم می‌گرفته‌اند همه صرف تعیشات شاهان و شاهزادگان و درباریان و حکام خودسر می‌شده است و علاوه بر اینکه در فکر تأسیس هیچ‌گونه بنای عام‌المنفعه نبوده‌اند، اینیه و آثاری هم که از مقاشر ملی ما محسوب می‌شده‌اند در اثر بی‌قیدی آنها همه رو به ویرانی و انهدام گذاشده و اغلب به دست خود آنان خراب شده است.»

به گفته مترجم فقید کتاب، از جمله دستاوردها و حاصل کاوش‌ها و مطالعات و تحقیقات مارسل دیولاکوا

محمره - بصره - تیسفون - بغداد - شهرها و آثار باستانی سواحل دجله و فرات - کربلا - دزفول - شوشتر و اهواز. مارسل و مادام دیولاکوا پس از دیدار از شهرهای نامبرده و توقف طولانی و گشت و گذار در برخی از آنها، از جمله تهران و اصفهان و منطقه فارس و شوشتر، از اهواز با یک قایق به محمدره و از آنجا به بصره می‌روند و از آنجا با یک کشتی فرانسوی به فرانسه بازمی‌گردند.

همانگونه که گفته شد شاید مهمترین ویژگی سفرنامه دیولاکوا منضم کردن گزارش سفر خود به عکس‌ها و نقاشی‌های فراوان از جلوه‌های گوناگون تاریخی، فرهنگی و اجتماعی ایران است که تعداد آنها ۳۳۶ تصویر است. از آنجا که مراجعه و بهره‌برداری از این تصاویر می‌تواند در بررسی‌های گوناگون تاریخی راهگشا و کارکردهای مختلفی داشته باشد در خاتمه فهرست گزیده‌ای از تصاویر کتاب ارائه می‌گردد:

دختر گرجی، نفلیس، مسجد کبود تبریز، ارک تبریز، کلیسا ای اوج‌میازن، سلطانیه، مسجد شاه قزوین، کاخ گلستان یا شمس‌العماره - برج طغرل، مسجد جامع ورامین، چنان بزرگ تجریش، مناره دوره غزنوی در ساوه، مقبره حضرت مصومه (ع) قم، خیابان چهارباغ اصفهان، زنان ارمنی جلفا، منظره عمارت چهل ستون، میدان شاه اصفهان، گچ‌بری محراب مسجد جامع اصفهان، منارة دوره مغلول اصفهان، زنان بختیاری، منظره مقابر نقش رستم، تخت جمشید، مسجد وکیل شیراز، مقبره سعدی در شیراز، مسجد جمعه شیراز، بازار وکیل شیراز، قصر سروستان، قصر خواب فیروزآباد، آتشگاه فیروزآباد، طرز فرش‌بافی زنان قبایل، نقال و مستمعین او، آسیا کردن گندم، شیخ مزععل، شیخ خزل برادر مزععل، زن ارمنی در بصره، طاق کسری، بغداد، زن یهودی بغدادی، زن کلدانی بغدادی، مقبره امام موسی کاظم (ع) در کاظمین، برج نمرود، منظره شهر کربلا، زن و مرد عرب از قبیله بنی لام، پل دزفول، طرز نان پختن قبایل، مقبره دانیال، محل رنگرزی در دزفول، منظره تل‌های شوش، پل شوشتر، آسیاب‌های شوشتر، زنان اهواز، خط میخی با سه زبان پارسی و مادی و آشوری.

پانوشت‌ها:

۱- بخش از این کتاب در زمان ناصرالدین شاه توسط اعتماد‌السلطنه ترجمه شد

۲- دکتر بهرام فرهوش در مقدمه چاپ چهارم این کتاب از سوی دانشگاه تهران که به همت ایشان و با تجدیدنظر کامل و ترجمه افادگرها و فهرست‌ها به چاپ رسیده، خاطرنشان می‌کند که کتاب دیگر خانم دیولاکوا به نام «خطابات کاوش‌های پاسنایش شوش از سال ۱۸۸۴ تا ۱۸۸۵» (سفرنامه) است که آنها در سال ۱۳۵۵ از سوی دانشگاه تهران به چاپ رسیده است

۳- مادام دیولاکوا، سفرنامه خود را با این پرسش آغاز می‌کند: «از دیرزمانی گاه بگاه این نکر در خاطر دانشمندان غربی ایجاد می‌شده که آیا آثار هنری‌ای شرقی در سبک معماري گوتیک (Gothique) سبک معماري که از قرون دوازدهم آغاز شده است) دخالت داشته است یا نه؟»

۴- مادام دیولاکوا: سفرنامه، ترجمه و نگارش فرهوش، تهران: قصه‌پرداز، چاپ اول، ۱۳۷۸، مقدمه مترجم، صفحه دو.

۵- همان، صفحه سه.

۶- همان، صفحه سه.